

УДК 331.103.15

В. Ю. Лисак, аспірант,
Національний університет харчових технологій

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

З моменту свого виникнення і до теперішнього часу наука управління персоналом у процесі розвитку суспільства різно-

[Metadata, citation and](#)

of Vadym Hetman Kyiv National Economic University

ність тих чи інших досліджень, соціально-економічні умови трудових відносин в окремо взятій країні тощо.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: людський капітал, персонал, продуктивні сили, кваліфікація, здібності, концепція.

С момента своего возникновения и до настоящего времени наука управления персоналом в процессе развития общественных отношений разработала много концепций и теорий, в которых отображаются соответствующие этапы развития материального производства, направленность тех или других исследований, социально-экономические условия трудовых отношений в отдельно взятой стране и тому подобное.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: человеческий капитал, персонал, производительные силы, квалификация, способности, концепция.

Since its inception to the present science of personnel management in the development of public relations has developed many concepts and theories that reflect the appropriate stages of development of material production, direction, or those from other studies, socio-economic conditions of employment in one country and others.

KEYWORDS: human capital, personnel, productive forces, skills, abilities, concept.

В останній третині ХХ ст. увагу вчених привернули теорії управління людьми на виробництві з позиції людського капіталу. Питання формування і використання продуктивних здібностей людини, їх ролі і місця в соціально-економічній системі суспільства завжди викликали неабиякий інтерес. За оцінкою багатьох дослід-

ників, одним з найперспективніших напрямів розвитку економічної науки у XXI столітті буде концепція людського капіталу, яка вже у другій половині XX століття стала вагомим досягненням західної економічної теорії, і, передусім, економіки освіти і праці [1, с. 10].

Методологічні засади зародження та розвитку концепції людського капіталу знайшли своє відображення у роботах таких вітчизняних і закордонних учених, як: В. П. Антонюк, О. В. Ареф'єва, Д. П. Богиня, О. М. Бородіна, Я. С. Вітвицький, О. А. Грішнова, О. М. Головінов, Г. О. Зелінська, С. Г. Климко, А. В. Короковський, Є. М. Лібанова, Л. І. Михайлова, Г. В. Назарова, Т. В. Харчук, А. І. Добрыніни, С. А. Дятлов, Е. Д. Циренова, А. Я. Кібанов, Е. В. Маслов, Л. Вальрас, У. С. Джевонс, Л. Дублін, Дж. Кендрік, Б. Ф. Кікер, Б. Кларк, К. Маркс, К. Менгер, В. Петті, Д. Рикардо, А. Сміт, Л. Туроу, Ю. Л. Фіш, І. Фішер, С. Х. Форсит, Т. Шульц та ін.

Аналіз практики функціонування різноманітних суб'єктів господарювання, а також спеціальної літератури з проблем управління персоналом засвідчує про існування п'яти основних концепцій, які розглядають роль персоналу в виробництві товарів та наданні послуг. З плином часу та розвитком суспільних відносин ці концепції плавно змінюють одна одну (табл. 1).

Разом з тим, концепція людського капіталу є досить «молодою» порівняно з теоретичними основами сучасної економічної науки. До середини XX ст. цілісної концепції, як такої, не існувало, оскільки ще не існувало всіх необхідних передумов, які визначалися об'єктивними процесами розвитку продуктивних сил, коли в умовах глобального науково-технічного прогресу в економіці постійно зростає роль і значення людини, рівня її освіти, наукових знань, кваліфікації і досвіду [2, с. 39].

Концепція людського капіталу в її сучасному вигляді стала закономірним результатом розвитку світової економічної та філософської думки. Насамперед вона пов'язана з розвитком концепції капіталу. Ще за часів зародження капіталістичних відносин у роботах класиків політичної економії у визначенні змісту поняття «капітал» зустрічаються спроби віднести до нього саму людину або її здібності. В. Петті першим висловив ідею про те, що люди з їхніми виробничими здібностями являють собою багатство. Його погляд такий: «Вбачається розумним те, що ми звемо багатством, майном чи запасом країни і що є результатом попередньої чи минулої праці, не вважати чимось відмінним від живих діючих сил, а оцінювати однаково» [3, с. 22].

Таблиця 1

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Період зародження та формування	Представники	Концепція	Тип підходу	Основні ознаки
Кінець XIX початок XX ст.	Фредрік-Вінслоу Тейлор (1856–1915), Френк Гілбрет (1868–1924), Ліліан Гілбрет (1878–1972), Генрі Гантт (1861–1919)	Концепція використання трудових ресурсів (labor resoytces use)	Технократичний	Людина вважалась додатком до машинного обладнання і самим незначним ресурсом підприємства
20-ті роки XX ст.	Анна Фаєрлі (1841–1925), Ліндалл Урвік (1891–1983), Гаррінгтон Емерсон (1853–1931), Лютер Г'юлік (1892–1978), Макс Вебер (1864–1920)	Концепція управління персоналом (personnel managment)	Економічний	Працівник персоніфікувався через свою посаду, а управління ним здійснювалось в основному через адміністративні механізми (принципи, методи, повноваження функції)
30-50-ті роки XX ст.	Мері-Паркер Фоллет (1868–1933), Елтон Мейо (1880–1949) Гуго Мюнстерберг (1863–1916)	Концепція школи людських відносин	Гуманістичний технократизм	індивіди незалежно від займаної посади мають прагнення до того, щоб бути корисними, вони бажають відчувати приналежність до соціальної групи та бути визнаними як індивіди
70-ті роки XX ст.	А.Маслоу (1908–1970), Ф.Герцберга, Д. Макгрегора (1906–1964)	Концепція управління людськими ресурсами (HR — human resourse)	Гуманістичний технократизм	працівника одним з найважливіших виробничих ресурсів, особливим об'єктом управління — елементом соціальної організації
90-ті роки XX ст.	Т. Шульцем, Г. Беккер, Джон Кендрик	Концепція людського капіталу	Гуманістичний	людський капітал являє собою певний запас знань, умінь та навичок і здатний накопичуватись

Примітка. З використанням матеріалу [1–3, 5].

У теорії людського капіталу проводиться дослідження залежності доходів працівника, підприємства, суспільства від знань, навичок та природних здібностей, якими володіє людина. Принципові ідеї такої залежності висловив ще Адам Сміт. В основній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» він писав, що вирішальне значення у виробництві багатства належить саме працівникові, його навичкам та здібностям. «Зростання продуктивності корисної праці залежить передусім від підвищення вправності та вміння працівника, а потім від покращення машин та інструментів, за допомогою яких він працює».

Визначаючи суть основного капіталу суспільства, А. Сміт відзначав, що він на рівних складається з наступних чотирьох складових: по-перше, з корисних машин і знарядь праці, що полегшують працю; по-друге, зі всіх споруд, що виступають засобом отримання прибутку як для власника, так і для орендаря; по-третє, з поліпшення землі — всіх тих витрат, які на це затрачено, по-четверте, із набутих корисних здібностей усіх громадян чи членів суспільства. «Набуття таких здібностей, враховуючи також утримання їхнього власника протягом часу виховання, навчання чи учнівства, завжди потребує дійсних витрат, які являють собою основний капітал, що реалізується в його особі». Ці здібності, являючись частиною стану такого суб'єкта, разом з тим стають частиною багатства всього суспільства, до якого воно належить [4, с. 294].

Неабиякий внесок у розуміння ролі людини в капіталістичному виробництві висвітлював у своїх працях К. Маркс. Учений вважав, що здатність людини до праці є «головною продуктивною силою суспільства», «справжнім багатством», а все речове багатство — лише «швидкоплинним моментом суспільного відтворення». К. Маркс розрізняє соціально-економічну форму реалізації здатності людини до праці, з одного боку, з погляду передумов процесу виробництва, в межах якого робоча сила має форму товару і належить юридично вільній особі найманого працівника, і, з іншого боку, з погляду безпосереднього процесу капіталістичного виробництва, у межах якого індивідуальна здатність до праці відчужується від працівника шляхом її купівлі-продажу на ринку, набирає форми змінного капіталу і належить капіталісту як невід'ємна частина сукупного капіталу [3, с. 23].

Не можна не згадати наукові праці видатного радянського вченого-економіста академіка С. Г. Струмиліна: саме його наукові

праці стали провісниками теорії людського капіталу на території СРСР, він теоретично обґрунтував значення освіти для розвитку народного господарства.

Для західної економічної науки XIX — початку XX ст., характерне розходження поглядів, щодо зв'язку людини, її знань і здібностей з капіталом. Одна група вчених яка була прихильником теорії трьох факторів виробництва (В. Бейджхот, Ф. Ліст, А. Маршал, Дж. Міль, В. Рошер, Г. Сіджук) — вони відкидали ідею включення людини з її природними рисами до капіталу. Водночас, вони були схильні розглядати як частину капіталу людські знання та здатність до праці. Інші вчені віднесли саму людину з її природженими рисами до капіталу (Л. Вальрас, Дж. Маккулох, Г. Маклеод, І. Фішер та ін). Вони вважали людину елементом капіталу [1, с. 14.].

Так, Л. Вальрас вважав, що цінність, або ціна людських істот, визначається подібно іншим капітальним товарам і закликав «розглядати людські істоти винятково з точки зору мінової вартості» [5, с. 12].

Поява і розвиток альтернативних концепцій людського капіталу багато в чому пов'язана з роботами відомого американського економіста першої половини XX ст. Ірвінга Фішера, зокрема його теорії «всеосяжного капіталу». Відкинувши теорію трьох факторів виробництва, він прямо стверджував, що капіталом є все те, що здатне протягом певного часу приносити дохід. На його думку, людина, як і інші корисні матеріальні об'єкти, входить до складу капіталу [3, с. 25].

У середині XX ст. розвиток науково-технічної революції зумовив перетворення в структурі продуктивних сил, відбулися зміни в характері та змісті праці, у виробництві відбувається постійне зростання значення інтелектуального чинника.

Зародження і формування концепції людського капіталу в її сучасному розумінні стало можливим завдяки публікаціям американського економіста представника «чикагської школи», лауреата Нобелівської премії 1979 року Т. Шульца. Він першим опублікував комплексні роботи з людського капіталу: «Формування капіталу освіти» і «Інвестиції в людський капітал». Саме він вважається «першовідкривачем» даної концепції, яка була офіційно оприлюднена у 1960 році. Незважаючи на те, що основний внесок у популяризацію ідеї людського капіталу був зроблений Т. Шульцем, розробка мікроекономічних основ цієї теорії належить

Г. Беккеру, який працював над питанням людського капіталу одночасно з Т. Шульцем, Г. Беккер також представник «чикагської школи», економіст професор Чикагського університету, отримав Нобелівську премію у галузі економіки у 1992 році саме за вагомий внесок у популяризацію ідеї теорії людського капіталу. У 1962 році побачили світ серія статей Г. Беккера «Інвестиції в людський капітал», а в 1964-у — фундаментальну класичну працю «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз». Сформульована в ній модель стала основою для подальших досліджень у цій сфері. Саме Беккер визначав, що людський капітал — це наявний у кожного запас знань, навиків мотивації. Інвестиціями в нього можуть бути освіта, нагромадження виробничого досвіду, охорона здоров'я, географічна мобільність, пошук інформації [2, с. 41–42].

Як зазначив американський дослідник Дж. Грейсон, саме людський капітал, а не заводи, устаткування і виробничі запаси є квінтесенцією конкурентоспроможності, економічного зростання й ефективності. Розвиваючи цю думку вчений констатує, що вже пора навчитися визначати вартість цього багатства, що сам факт його оцінки сприятиме зміні загальноприйнятих поглядів на суспільство, яке, якщо не зуміє усвідомлено вкладати капітал у розвиток людини, відстане від інших [6, с. 9].

Отже, можна зробити висновок, що автори теорії людського капіталу виходять із постулату про рівноправне партнерство двох видів капіталу — людського й нелюдського, пояснюючи це їх подібністю. Людські ресурси подібні, з одного боку, природним, тому що не зроблені штучно, і в первозданному вигляді ті та інші не є виробничими. З іншого боку, подібні речовинному капіталу, тому що людський капітал є «фондом, функція якого — виробництво трудових послуг» в узвичаєних одиницях виміру, і який у цій своїй ролі аналогічний будь-якій машині як представниці речовинного капіталу» [7, с. 63].

З позицій теорії людського капіталу доходи людей є законним підсумком раніше прийнятих рішень. Тобто людина, приймаючи те чи інше рішення, може безпосередньо впливати на розмір своїх майбутніх доходів. Можна значно збільшити свої майбутні доходи, вкладаючи кошти у свою освіту і професійну підготовку, здоров'я культуру, збільшуючи тим самим свій власний (приватний) людський капітал [3, с. 27].

Але, на жаль, за умов, які склалися в Україні, а саме жорсткої корупції на всіх рівнях і сферах для збільшення доходу людини важливими є не наявність знань, вмінь та освіти, а особисті знання й умовності та зв'язки людини. так як добра освіта і міцне здоров'я не гарантують одержання високого прибутку.

За радянських часів в економіці проблема розвитку людського капіталу майже не досліджувалась. Лише в 1970–1980-х роках почали з'являтися перші публікації. В Україні однією з перших стала відомою концепція людського капіталу, яку запропонував викладач Вашингтонського університету Джон Кендрік у своїй роботі «Сукупний капітал США і його формування», яка була перекладена на російську мову і опублікована в СРСР у 1978 році.

Починаючи з 1990-х років у Росії проведено багато монографічних досліджень у галузі розвитку теорії людського капіталу. Серед сучасних російських дослідників даної проблеми слід назвати Є. Галаєву, А. Добриніна, С. Дятлова, І. Ільїнського, Р. Капелюшнікова, М. Критського, Б. Корнійчука, С. Климова, С. Курганського, В. Марценкевич, А. Саградова, Б. Рябушкіна, Є. Циренову, В. Чекмарьова та ін.

В українській економічній науці наукові публікації присвячені розвитку концепції людського капіталу з'явилися не так давно (в кінці 90-х років). Однією з перших хто провів комплексне дослідження формування та використання людського капіталу є О. Грішнова. Тією чи іншою мірою окремі аспекти розвитку людського капіталу вивчають і інші вітчизняні вчені, серед них: Д. П. Богиня, О. М. Бородіна, О. Головінов, М. Долішний, Н. Кравець, С. Г. Климо, Л. І. Михайлова, В. М. Пригода, В. О. Сизоненко.

На сьогоднішній час упевнено можна констатувати той факт, що питання, пов'язані з дослідженням проблеми формування, збереження й підвищення ефективності використання людського капіталу України в умовах перехідної економіки, є найменш дослідженим у загальній структурі предмета вітчизняної економічної науки [3, с. 30].

Отже, провівши аналіз концепції людського капіталу можна дійти таких висновків:

- особливість людського капіталу полягає у тому, що його не можна відокремити від людини, відповідно він має пряму залежність від стану здоров'я, рівня освіти, ступеня вмотивованості та ін.;

- людський капітал, як і будь-який ресурс, має властивість вичерпуватись тому час його використання обмежений, це

пов'язано з тимчасовими обмеженнями функціонування носія людського капіталу;

— за сучасних умов розвитку економіки людський капітал стає основною умовою економічного зростання;

— людський капітал являє собою певний запас знань, умінь та навичок і здатний накопичуватись;

— інвестиції у людський капітал великі за обсягом, інтегральні по характеру, сприяють отриманню більш високого прибутку, а також мають не тільки економічний а й соціальний ефект.

Саме теорія людського капіталу зуміла поставити на один щабель поряд з галузями матеріального виробництва освіту, охорону здоров'я, культуру і науку, які до цього часу вважались затратними та не прибутковими галузями.

Ми підтримуємо думку, що саме визнання концепції людського капіталу на всіх рівнях управління в Україні могло б стати потужною передумовою кардинального покращення головної продуктивної сили суспільства і швидкого соціально-економічного зростання суспільства [3, с. 31].

Література

1. Климко С. Г, Пригода В. М, Сизоненко В. О. Людський капітал: світовий досвід і Україна. — К.: Основа, 2006. — 224 с.
2. Бородіна Олена Миколаївна. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, перспективи розвитку: Монографія/ О. М. Бородіна; Ін-т агр. економіки УААН. — К., 2003 — 274 с.
3. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. — К: Т-во «Знання», КОО, 2001. — 254 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; [пер. с англ.; предисл. В. С. Афанасьева]. — М.: Эксмо, 2007. 960 с. — (Антология экономической мысли).
5. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: Монографія / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2007. — 348 с.
6. Назарова Г. В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств: Наукове видання / Г. В. Назарова, Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. — 240 с.
7. Головінов О. М. Людський капітал у системі виробничих відносин: Монографія. — Донецьк: Дон ДУЕТ, 2004. — 161 с.

Статтю подано до редакції 25.01.10 р.